

Warszawa, dn. 15 kwietnia 2024 r.

Dr hab. Tomasz Zalega, prof. ucz.
Katedra Gospodarki Narodowej
Wydział Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego
02-678 Warszawa, ul. Szturmowa 3
e-mail: tomasz.zalega@wp.pl

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Marka Hendla pt. *Współdzielenie jako czynnik różnicujący zachowania turystyczne mieszkańców Polski* napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab., prof. UEK Agaty Niemczyk i promotora pomocniczego dr Małgorzaty Ćwiek

1. Podstawa i cel recenzji

Podstawą niniejszej opinii jest pismo otrzymane z Centrum Kształcenia Doktorantów i Obsługi Postępowań Doktorskich Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie z dnia 20 marca 2024 roku informujące, iż Rada Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie na posiedzeniu w dniu 18 marca 2024 r. powołała mnie na recenzenta w postępowaniu doktorskim mgr Marka Hendla i zwróciła się z prośbą o dokonanie oceny rozprawy doktorskiej pt. *Współdzielenie jako czynnik różnicujący zachowania turystyczne mieszkańców Polski*.

Celem recenzji jest stwierdzenie, czy dysertacja spełnia warunki określone w ustawie Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 r. (tj. Dz.U. 2022 r., poz. 574, z póź. zm.) i czy uzasadnia dopuszczenie mgr Marka Hendla do publicznej obrony.

2. Przedmiot recenzji

Przedmiotem recenzji jest dysertacja mgr Marka Hendla pt. *Współdzielenie jako czynnik różnicujący zachowania turystyczne mieszkańców Polski* napisana pod kierunkiem dr hab., prof. UEK Agaty Niemczyk (promotor) i dr Małgorzaty Ćwiek (promotor pomocniczy).

Praca liczy 283 strony i obejmuje: stronę tytułową (bez numeru), spis treści (s. 2-3), wstęp (s. 4-10), część zasadniczą (s. 11-206), zakończenie (s. 207-214), bibliografię (s. 215-247), spis tabel (s. 248-249), spis rysunków (s. 250) i 71 załączników (w tym kwestionariusz ankiety) (s. 251-283).

Treści zasadnicze rozprawy podzielono na sześć rozdziałów, z których rozdział pierwszy liczy 30 stron (s. 11-40), rozdział drugi zawiera 37 stron (s. 41-77), rozdział trzeci liczy 34 strony (s. 78-111), rozdział czwarty obejmuje 28 stron (s. 112-139), rozdział piąty liczy 24 strony (s. 140-163), natomiast ostatni fragment - rozdział szósty - 43 strony (s. 164-206).

W wykazie pozycji źródłowej umieszczono 723 pozycje. Pozycje obcojęzyczne stanowią 36,51% zbioru (264 pozycje). W spisie rysunków ujęto 10 pozycji, natomiast w spisie tabel - 39 pozycji.

3. Określenie trafności wyboru i oryginalności problemu badawczego

Procesy globalizacji i rewolucja cyfrowa, a zwłaszcza inkluzyjność nowych technologii, przyczyniły się do istotnych zmian w zakresie organizacji i form zawierania transakcji, które nie bazują *stricte* na mechanizmie rynkowym lecz opierają się na bezpośrednich kontaktach i relacjach międzyludzkich. Jedną z nowych idei którą zaczęto dogłębnie analizować na przełomie XX i XXI wieku a bezpośrednio powiązaną z upowszechnieniem Internetu, rozwojem nowoczesnych technologii, popularnością platform i aplikacji umożliwiających współdzielenie dóbr i usług jest tzw. gospodarka współdzielenia. Jest ona elementem składowym większego konstrukt, jakim jest tzw. gospodarka kolaboracyjna. Gospodarka współdzielenia wydaje się być nurtem, dzięki któremu możliwe jest zmniejszenie skali problemu nieograniczonej potrzeb ludzkich w obliczu ograniczonych zasobów. Wraz ze wzrostem ilości nabywanego dobra maleje jego

 2

użyteczność dla konsumenta, co może skutkować niepełnym jego wykorzystaniem lub skrajnym marnotrawstwem. Szansą na zmniejszenie rozmiarów skali tego zjawiska jest tworzenie obszarów lepszej interakcji społecznej, platform umożliwiających wymianę informacji, gdzie popyt może spotkać się z podażą. Nowe, towarzyszące „trendowi współdzielenia” zjawiska stały się tematem intensywnej dyskusji za sprawą rynkowego sukcesu takich firm jak Airbnb czy BlaBlaCar. Pojawienie się nowych graczy na rynku, oferujących alternatywne formy podróżowania z wykorzystaniem platform technologicznych, może budzić niepewność wśród przedsiębiorstw, świadczących swoje profesjonalne usługi w tym zakresie. Z tego też względu zaczęto dostrzegać znaczący, wyrażający się między innymi zredefiniowaniem dotychczasowego sposobu życia czy prowadzenia biznesu, wpływ współdzielenia na gospodarkę i jego następstwa.

Istnieje wielu zwolenników poglądu, że gospodarka współdzielenia w zasadzie nie jest niczym nowym. Powołują się oni na argument, że ludzie tak naprawdę dzielili się od zawsze, a wzrost popularności tego pojęcia to jedynie rezultat działań marketingowych wielkich korporacji. Osobiście uważam, że gospodarka współdzielenia nie jest całkowicie nową ideą, ponieważ dzielenie się posiadаныmi dobrami i wzajemna pomoc są praktykami od dawna stosowanymi powszechnie między członkami rodziny i najbliższymi sąsiadami, z tą wszakże różnicą, że w ciągu ostatnich dwóch dekad praktyka ta zyskała wymiar zachowań typowych dla małych społeczności, awansując tym samym do idei, która pozwala na dokonanie istotnych zmian w świadomości społecznej. Biorąc pod uwagę cechy gospodarki współdzielenia obserwowane obecnie, można jednak zauważyć, że nie jest ona zwykłym dzieleniem się.

Obecnie gospodarka współdzielenia stanowi nie tylko przedmiot naukowej dyskusji, ale stała się elementem codziennego życia, a nawet podstawową składową określoną postawy życiowej. Zdaniem R. Botsman najlepszym dowodem na to, że gospodarka współdzielenia stanowi obecnie trwałą ideę, nie zaś wyłącznie chwilowy trend w ekonomii wykorzystywany przez media społecznościowe, oraz to że jest zjawiskiem mocno zakorzenionym w kulturze i społecznej świadomości, jest fakt, że w 2015 r. pojęcie *sharing economy* zostało ujęte w Oxford English Dictionary¹ (Botsman, 2017). Niemniej w literaturze przedmiotu gospodarka współdzielenia pozostaje w dalszym ciągu obszarem słabo rozpoznany, wymagającym dalszych badań. Daje się przy tym zaobserwować, iż w niektórych sektorach gospodarki jej

¹ Według tego słownika gospodarka współdzielenia to system gospodarczy, w którym aktywa lub usługi są dzielone między sobą pomiędzy osobami prywatnymi, albo bezpłatnie albo za opłatą, zwykle za pośrednictwem Internetu.

rozwój jest znacznie szybszy niż w innych. Dobrym tego przykładem jest sektor usług turystycznych, w którym można wyróżnić takie platformy technologiczne jak Airbnb, Couchsurfing czy BlaBlaCar. Niewątpliwie rosnąca popularność wspólnego wykorzystywania zasobów i dzielenia się nimi ma swoje przełożenie na dynamiczny wzrost całego rynku *sharing economy* i ewidentnie przekłada się na wartości rynkowe.

Podjęte dotychczas przez badaczy nauk ekonomicznych próby interpretacji zjawisk związanych ze współdzieleniem nie prowadzą do lepszego ich zrozumienia. Wręcz przeciwnie, licznie pojawiające się propozycje w tym zakresie powodują pewnego rodzaju chaos interpretacyjny, który dla osób zainteresowanych poznaniem ale i badaniem tych zjawisk może być dużą przeszkodą w prawidłowym ich pojmowaniu.

W związku z powyższym podjęty w rozprawie doktorskiej mgr Marka Hendla temat badań należy uznać za ważny i w pełni uzasadniony. Recenzowana praca wypełnia w pewnym zakresie istniejącą w tym przypadku lukę, wzbogacając wiedzę na wspomniany temat. Problematyka badawcza podjęta przez Doktoranta jest aktualna, złożona i ważna, zarówno z naukowego jak i praktycznego punktu widzenia. Z tego też względu postawiony temat może stanowić przedmiot badań prowadzonych w ramach rozprawy doktorskiej.

4. Ocena poprawności i kompletności celów oraz hipotez badawczych

Przyjęta konstrukcja metodologiczna pracy (cel, hipotezy badawcze i układ rozprawy) wiąże ze sobą warstwę poznawczą pracy - rozważania teoretyczne - z jej częścią empiryczną. Realizacja celu rozprawy przebiega w nurcie teoretyczno-aplikacyjnym.

W dysertacji Autor sformułował problem badawczy „W jakich obszarach zachowań turystycznych korzystający i niekorzystający ze współdzielenia turyści różnią się od siebie, a w których są do siebie podobni, i co warunkuje te obszary” (s. 6), którego efektem było sformułowanie trzech pytań badawczych:

- 1) Jakie są podobieństwa i różnice we wzorcach zachowań turystycznych Polaków uczestniczących i nieuczestniczących we współdzieleniu?
- 2) Jakie determinanty istotnie warunkują zachowania turystyczne mieszkańców Polski uczestniczących i nieuczestniczących we współdzieleniu?
- 3) Jaki wpływ na uczestnictwo Polaków w formach współdzielenia w zakresie zaspokajania potrzeb turystycznych miała pandemia COVID-19?

Cel główny pracy został jasno sformułowany. Jest nim rozpoznanie różnic i podobieństw we wzorcach zachowań turystycznych oraz ich determinant wśród mieszkańców Polski uczestniczących i nieuczestniczących we współdzieleniu (s. 6).

W dysertacji Autor sformułował trzy cele szczegółowe:

- C₁: Określenie różnic i podobieństw w podróży wyobrażonej, rzeczywistej i wspomnianej polskich turystów uczestniczących i nieuczestniczących we współdzieleniu.
- C₂: Identyfikacja endo- i egzogenicznych determinant różnicujących zachowania turystyczne Polaków uczestniczących i nieuczestniczących we współdzieleniu.
- C₃: Ocena wpływu sytuacji pandemicznej COVID-19 na uczestnictwo mieszkańców Polski w formach współdzielenia odnośnie do wyjazdów turystycznych.

Celem użytecznym recenzowanej rozprawy doktorskiej jest przygotowanie zaleceń dla podmiotów polityki turystycznej różnych szczebli w Polsce w zakresie kierunków jej rozwoju odnośnie do współdzielenia, a ponadto rozpoznanie skali współdzielenia w zachowaniach turystycznych mieszkańców Polski. Natomiast celem metodycznym jest opracowanie modelu postępowania turysty korzystającego ze współdzielenia, uwzględniającego obszary zachowań turystycznych warunkowane determinantami endo- i egzogenicznymi na trzech etapach podróży turystycznej (s. 6-7).

Cele szczegółowe i pytania badawcze pozwoliły Doktorantowi na sformułowanie hipotezy głównej, która brzmi: Współdzielenie kreuje odmienne wzorce zachowań przynajmniej na jednym z trzech etapów podróży (tj. podróży: wyobrażonej, rzeczywistej i wspomnianej) polskiego turysty korzystającego i niekorzystającego z tego rodzaju formy partycypacji (s. 7).

W rozprawie hipoteza główna została wsparta sześcioma hipotezami cząstkowymi:

- H₁: Zachowania turystyczne mieszkańców Polski biorących i niebiorących udziału we współdzieleniu różnią się na etapie podróży wyobrażonej.
- H₂: Polscy turyści biorący i niebiorący udziału we współdzieleniu różnią się między sobą zachowaniami turystycznymi na etapie podróży rzeczywistej.
- H₃: Polscy turyści biorący i niebiorący udziału we współdzieleniu różnią się między sobą zachowaniami turystycznymi na etapie podróży wspomnianej.
- H₄: Determinanty ekonomiczne różnicują więcej obszarów zachowań turystycznych Polaków korzystających ze współdzielenia niż niekorzystających.
- H₅: Czynniki ryzyka zdrowotnego dywersyfikuje więcej obszarów zachowań turystycznych Polaków niebiorących udziału we współdzieleniu w porównaniu do

biorących.

H_6 : Ze względu na pandemię COVID-19 więcej mieszkańców Polski częściej niż rzadziej skorzystało ze współdzielenia.

Hipotezy badawcze zostały sformułowane poprawnie. Pragnę także podkreślić, że świadomość metodologiczna Autora jest na dobrym poziomie, o czym świadczy refleksyjny dobór metod do przeprowadzonych badań. Niewątpliwą zaletą pracy jest właściwe i staranne przygotowanie oraz ujawnienie warsztatu badawczego.

5. Ocena metod i narzędzi badawczych

Część teoretyczna rozprawy została przygotowana w oparciu o studia literaturowe publikacji dotyczących szeroko pojmowanej gospodarki współdzielenia, zachowań konsumenckich na rynku turystycznym oraz kwerendę branżowych zasobów internetowych. Wykorzystano metody opisowe i porównawcze oraz analizę przyczynowo skutkową. W dysertacji przeważa literatura polskojęzyczna, przy zadowalającym wykorzystaniu literatury obcojęzycznej. Wykorzystanie literatury w aspekcie jakościowym jest na poziomie satysfakcjonującym. Ilościowy wymiar odwołań do literatury nie budzi żadnych zastrzeżeń. Zakres wykorzystanej literatury pozwolił Doktorantowi na realizację zdefiniowanego w pracy problemu.

W rozprawie Autor zastosował metodę wnioskowania logicznego, która pozwoliła na sformułowanie teoretycznych podstaw współdzielenia w turystyce oraz wypracowanie modelu postępowania turysty korzystającego ze współdzielenia, uwzględniającego obszary zachowań turystycznych na trzech etapach podróży, warunkowane determinantami endo- i egzogenicznymi (s. 8).

W dysertacji Autor przeprowadził wśród mieszkańców Polski badania jakościowe metodą indywidualnych wywiadów pogłębionych oraz badania ilościowe metodą sondażu diagnostycznego w formie badań ankietowych, z wykorzystaniem autorskiego kwestionariusza ankiety, jako metody gromadzenia badań pierwotnych. W metodyce doboru próby do badań ilościowych zastosowano metodę kwotową. Badanie zostało przeprowadzone w okresie od października do listopada 2022 r. Autor zgromadził dane od 1074 respondentów, natomiast po ich ocenie merytorycznej, przygotowana baza danych liczyła 916 osób (s. 8).

W dysertacji Doktorant wykorzystał zróżnicowane metody statystyczne, dostosowane do charakteru uzyskanych zmiennych, wykorzystując test niezależności χ^2 Pearsona, współczynnik V Craméra, test t równości średnich, analizę regresji liniowej oraz

 6

jednoczynnikową analizę wariancji ANOVA – stosując przy tym odpowiednie testy *post hoc* (test Tukey'a, test Gamesa-Howella).

Uważam, że przyjęte w rozprawie metody badań i narzędzia badawcze są słuszne i właściwie dobrane.

6. Merytoryczna ocena pracy

Recenzowana dysertacja lokuje się w dziedzinie nauk społecznych, w zakresie ekonomia i finanse. Rozprawa ma charakter teoretyczno-empiryczny i tej konwencji podporządkowano jej układ. Kolejne rozdziały pracy są w miarę wyważone objętościowo, logicznie połączone i dobrze ze sobą powiązane, odpowiadając standardom opracowania naukowego. Logika wywodów jest w pełni uzasadniona, natomiast tytuły poszczególnych rozdziałów są adekwatne do zawartych w nich rozważań. Strukturę dysertacji można zatem uznać za przemyślaną i wystarczająco dopracowaną.

Pod względem merytorycznym rozprawa doktorska zasługuje na jednoznacznie pozytywną ocenę. Autor biegle orientuje się w problematyce współdzielenia, ze szczególnym uwzględnieniem współdzielenia osób na rynku turystycznym.

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, podsumowania, bibliografii, spisu tabel i wykresów oraz załączników. Trzy pierwsze rozdziały mają charakter teoretyczny, rozdział czwarty ma charakter metodyczny, natomiast dwa kolejne rozdziały – empiryczny.

We **wstępie** rozprawy Doktorant prezentuje uzasadnienie wyboru tematu, pytania badawcze, cel główny rozprawy i trzy cele szczegółowe, formułuje hipotezę główną i sześć hipotez częściowych, a następnie prezentuje układ i treść rozprawy. Uważam, że konstrukcja wstępu pracy odpowiada wymaganiom warsztatowym.

Rozdział pierwszy pracy pt. *Zachowania konsumentów na rynku turystycznym – kwestie teoretyczne i terminologiczne* liczy 30 stron. Autor wprowadza w nim czytelnika w istotę rynku i jego kluczowe elementy a następnie omawia rynek turystyczny, wyjaśniając pojęcie, zakres przedmiotowy i podmiotowy rynku turystycznego, najważniejsze elementy subrynków turystycznych oraz kluczowe cechy rynku turystycznego świadczące o jego specyfice. W dalszej części rozdziału Doktorant skoncentrował swoją uwagę na zachowaniach konsumenckich uczestników rynku turystycznego, określanych jako zachowania turystyczne (ang. *tourist behaviour*, *tourism behaviour*) oraz na procesie decyzyjnym konsumentów na rynku turystycznym. Ostatnia część rozdziału została

7

poświęcona modelom zachowań turystycznych. Autor wyjaśnia istotę modelowania zachowań konsumentów, omawia następnie wady i zalety kluczowych modeli zachowań turystycznych oraz udział technologii informacyjno-komunikacyjnych w aktywności turysty na różnych etapach podróży.

Rozdział pierwszy, co do zasady, nie wnosi nowych treści do stanu wiedzy istniejącego w literaturze przedmiotu w rozpatrywanej problematyce. Uznać go jednak należy za stosowne wprowadzenie do dalszego postępowania badawczego oraz szczegółowego rozwinięcia złożonego problemu współdzielenia.

Po przeczytaniu niniejszego rozdziału nasunęły mi się pewne uwagi.

1. Doktorant definiując pojęcie „rynku”, podaje przestarzałe definicje tego pojęcia (s. 11-13). Rynek można rozpatrywać w różnych aspektach. W sensie ekonomicznym rynek jest instytucją, dzięki której kupujący i sprzedający zawierają transakcje kupna-sprzedaży. Jednakże w dzisiejszych czasach rynek nie musi oznaczać jakiegoś konkretnego miejsca. Nie ma potrzeby osobistego kontaktu między kupującymi i sprzedającymi, ponieważ transakcje w większości zawierane są za pośrednictwem poczty, telefonu, smsów czy łączności satelitarnej. Z tego też względu definicje rynku z lat 90. ubiegłego stulecia czy początku XXI wieku zaprezentowane w rozprawie mają w chwili obecnej wymiar historyczny.
2. Autor skoncentrował się głównie na omówieniu modeli zachowań konsumentów na rynku turystycznym opracowanych w latach 70. i 80. XX wieku. Uważam, że w drugiej dekadzie XXI wieku modele zachowań turystycznych opisane m.in. przez S.S. Wahaba, L.J. Crampona i L.M. Rothfielda (1976) czy nawet L. Moutinho (1987) nie sprawdzają się w warunkach jakie funkcjonują na współczesnym rynku turystycznym. Zachowania turystyczne na przestrzeni ostatnich kilku lat uległy dużym zmianom. Spora część osób samodzielnie organizuje wyjazdy, na co wpływ mają m.in.: ograniczony budżet, brak zaufania do biur podróży, przemiany jakie dotyczą najważniejszych wartości życia człowieka (tj. poziom, jakość, styl i sens życia), czy rozwój technologii. Ten ostatni czynnik powoduje, że informacje pozyskane przez konsumentów ze świata wirtualnego mają wpływ na ich rzeczywiste życie. Dotyczy to także podejmowania decyzji konsumenckich, gdzie obserwuje się migrację zachowań konsumentów pomiędzy płaszczyzną online a offline, co staje się naturalnym elementem ścieżki zakupowej.

Niezależnie od poczynionych uwag rozdział ten oceniam pozytywnie.

Kolejny **drugi rozdział** dysertacji pt. *Determinanty zachowań turystycznych*, liczący 37 stron, jest kontynuacją zagadnień poruszonych w rozdziale wcześniejszym. Doktorant, na podstawie literatury przedmiotu, podjął się próby wyjaśnienia najważniejszych czynników kształtujących zachowania turystyczne. W tej części rozprawy omówił czynniki kształtujące konsumpcję turystyczną i ruch turystyczny, koncentrując się na klasyfikacji dychotomicznej autorstwa A. Niemczyk. Natomiast w końcowej części rozdziału mgr Marek Hendel omówił współczesne trendy i zjawiska w zachowaniach turystycznych.

Po przeczytaniu niniejszego rozdziału poczyniłem kilka drobnych uwag:

1. Przy analizowaniu ryzyka, jako uwarunkowania endogenicznego zachowań turystycznych warto byłoby odwołać się do teorii perspektywy autorstwa D. Kahnemana i A. Tverskyego, którzy dowiedli, że preferencje wyboru człowieka są uzależnione od sposobu sformułowania problemu decyzyjnego i subiektywnego postrzegania osiągniętych rezultatów w identycznych sytuacjach. Zwrócili oni uwagę na istotę ryzyka i niepewności co do skutków działania, rozpatrywaną na podstawie poziomu ryzyka, a nie wartości oczekiwanej. Wykazali, że jeśli oczekiwaną konsekwencją wyboru będzie zysk, wówczas człowiek wykaże awersję do ryzyka, natomiast wobec perspektywy straty wyrazi on skłonność do ryzyka. Ludzie odczuwają bardziej stratę niż zysk o tej samej wartości bezwzględnej, dlatego w swoich wyborach kierują się prawdopodobieństwem osiągnięcia większego zysku lub poniesienia mniejszej straty. W przypadku niepewnych zjawisk, chcąc zaoszczędzić czas i energię, stosują jednak skróty myślowe, prowadzące często do nieprawidłowej oceny sytuacji i nieracjonalnych wyborów.
2. Definiując ryzyko (s. 55) Autor powinien również dodać, że w przypadku podejmowania decyzji w warunkach ryzyka możliwe są różne stany otoczenia, zaś decydent dokonujący wyboru pomiędzy działaniami, potrafi ocenić prawdopodobieństwo ich wystąpienia. Można zatem powiedzieć, że decyzje podejmowane w warunkach ryzyka charakteryzują się tym, że efekty rozpatrywanych działań są niepewne. Jednakże owa niepewność nie jest jednak całkowita, ponieważ decydent jest w stanie oszacować prawdopodobieństwa z jakimi wystąpią niepewne skutki. W takiej sytuacji podejmowane są decyzje częściowo programowalne, ze znanym prawdopodobieństwem wystąpienia określonych wariantów wyboru. Z tego też względu decyzje podejmowane w warunkach ryzyka są często określane jako decyzje podejmowane przy pełnej informacji probabilistycznej.
3. W tabeli 2.3 opis hipotezy dochodu absolutnego J.M. Keynesa jest nieprecyzyjny i przez to błędny. Autor napisał „Wraz ze wzrostem dochodu zwiększa się skłonność do konsumpcji” (s. 63). Według J.M. Keynesa postać funkcyjna dochodów i wydatków

 9

konsumpcyjnych opiera się na logicznym prawie, z którego wynika, że ludzie są skłonni do zwiększania swojej konsumpcji wraz ze wzrostem dochodu, jednakże nie o tyle, o ile wzrasta dochód. Założył on, że konsumpcja jest dodatnią (rosnącą) funkcją dochodu, lecz w miarę jego wzrostu zmniejsza się przeciętna skłonność do konsumpcji (APC) i krańcowa skłonność do konsumpcji (MPC).

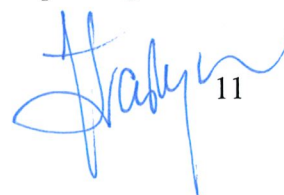
4. Doktorant napisał „W literaturze przedmiotu z zakresu ekonomii zwraca się przy tym szczególną uwagę na występujące paradoksalne związki między cenami a popytem” (s. 64). Pragnę jedynie przypomnieć, że w przypadku zmiany ceny dobra, *ceteris paribus*, zmienia się wielkość popytu a nie popyt. Informuje o tym walrasowskie prawo popytu. Mamy wówczas do czynienia z ruchem po krzywej popytu a nie z przesunięciem całej krzywej popytu.
5. Przy omawianiu niezgodnych z walrasowskim prawem popytu związków między ceną a wielkością popytu (s. 66) należałoby wymienić także paradoks sezonowości występujący w odniesieniu do dóbr, które cechują się dużą zmiennością spożycia w ciągu roku, np. sprzedaż jaj kurzych w okresie Świąt Wielkanocnych, zniczy przed Świętem Zmarłych, czy sprzedaż bombek choinkowych w okresie Świąt Bożego Narodzenia w Polsce. Mimo, że ceny tych dóbr w okresie wzmożonej kampanii reklamowej rosną, wzrasta również ich spożycie. Natomiast po sezonie obniżają się ceny tych dóbr, a także zmniejsza się wielkość popytu.
6. Opisując etnocentryzm konsumencki Doktorant napisał „Wśród trendów w zachowaniach turystycznych wyróżnia się etnocentryzm, rozumiany jako odpowiednik patriotyzmu gospodarczego w sferze konsumpcji” (s. 74). Nie do końca zgadzam się z tym stwierdzeniem. Patriotyzm konsumencki oznacza, że konsumenci kierują się korzyściami dla swojego kraju we wszystkich zachowaniach rynkowych, natomiast etnocentryzm konsumencki oznacza postawę polegającą na preferowaniu zakupu produktów krajowych. Podstawowa różnica między oboma pojęciami polega na tym, że konsumenci patriotyczni – w odróżnieniu od konsumentów etnocentrycznych – nie odrzucają produktów zagranicznych. Innymi słowy, konsumenci patriotyczni koncentrują się na korzyściach dla własnego kraju płynących z podejmowanych przez nich decyzji zakupowych (uważają, że nie kupując produktów zagranicznych wspierają krajową gospodarkę), podczas gdy dla konsumentów etnocentrycznych ważne jest oprócz tego niewspieranie innych krajów (uważają kupowanie produktów importowanych z zagranicy jako niewłaściwe).
Niezależnie od poczynionych uwag rozdział drugi dysertacji oceniam pozytywie.

W rozdziale trzecim rozprawy pt. *Współdzielenie w konsumpcji kolaboratywnej z uwzględnieniem rynku turystycznego*, liczącym 34 strony, Autor przybliży zjawisko współdzielenia w naukach ekonomicznych, a następnie koncentruje się na współdzieleniu w trendach gospodarek, analizując gospodarkę współdzielenia na tle gospodarki kolaboratywnej. W dalszej części rozdziału Doktorant analizuje konsumpcję kolaboratywną jako przykład nowego trendu konsumenckiego, a następnie omawia zjawisko współdzielenia i konsumpcję kolaboratywną w turystyce.

Po przeczytaniu rozdziału trzeciego poczyniłem kilka drobnych uwag:

1. Przy definiowaniu dóbr publicznych i opisie ich cech należy, moim zdaniem, pamiętać o tym, że dobra te cechuje również stosunkowo duży udział kosztów stałych i niewielkie (czasami nawet zerowe) koszty marginalne. Podstawową przyczyną zerowych kosztów marginalnych jest brak konkurencyjności. Zastosowanie wykluczalności w stosunku do tych dóbr jest z ekonomicznego punktu widzenia nieefektywne, ponieważ pozbawiałaby wykluczonych korzyści niewymagających ponoszenia kosztów. A zatem dobra publiczne powinny być tak długo dostępne bez ograniczeń, jak długo nie ma zbyt dużo użytkowników.
2. W neoklasycznej teorii dóbr publicznych wyodrębniono wiele klas tych dóbr. Istotne znaczenie, w kontekście analizowanych dóbr, ma tzw. proces zatłoczenia (ang. *congestion proces*). Oznacza to, że dobra publiczne, zwłaszcza tzw. „czyste dobra publiczne” (koszt marginalny udostępnienia takiego dobra dodatkowej osobie jest zawsze równy zero, a także niemożliwe jest wykluczenie kogokolwiek z jego konsumpcji) charakteryzują się tym, że zadowolenie osiągnięte przez poszczególnych konsumentów z nabywanej jednostki dobra publicznego, może negatywnie oddziaływać na użyteczność osiąganą przez innych konsumentów w danym społeczeństwie. Oznacza to wystąpienie pewnego stopnia rywalizacyjności konsumpcji. Typowym przykładem może być tutaj konsumpcja takiego dobra publicznego, jak oświata i wyższe wykształcenie. Wystąpienie wspomnianego „zatłoczenia” doprowadziło do wyodrębnienia w teorii dóbr publicznych tzw. dóbr klubowych i dóbr lokalnych.
3. Z uwagi na fakt, że dobra prywatne są dobrami względem których określona osoba ma społecznie uznane prawa własności, z których może korzystać dla własnych celów, ich konsumpcja ma charakter rywalizacyjny.
4. Autor wyjaśniając istotę dóbr klubowych i dóbr lokalnych powinien nawiązać do tzw. procesu zatłoczenia, który doprowadził do wyodrębnienia w teorii dóbr publicznych wspomnianych dóbr. Ograniczenie zakresu łącznej konsumowalności pewnego dobra

11

może również wynikać z istnienia społeczności lokalnych, których członkowie, wykorzystując odpowiednio rozwiązania instytucjonalne, wykluczają z konsumpcji wszystkich nienależących do tej samej społeczności. W ten sposób kształtuje się klasa tzw. lokalnych dóbr publicznych.

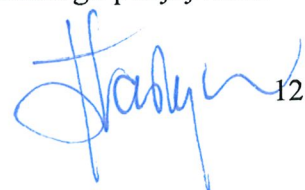
5. Charakteryzując gospodarkę współdzielenia (podrozdział 3.2, s. 87-95) należałoby zaznaczyć, że stymulują ją głównie osoby urodzone między 1980 a 1999 rokiem, określane także jako pokolenie Y, oraz osoby urodzone po 1999 roku reprezentujące pokolenie Z. Wskazuje się że to właśnie przedstawiciele tych dwóch pokoleń odgrywają i w ciągu najbliższej dekady będą odgrywały najważniejszą rolę w rozwoju usług współdzielenia P2P. Należy również zauważyć, że chociaż obszary rozwoju gospodarki współdzielenia na świecie i w Polsce pokrywają się, zauważyć można lokalne inicjatywy konkurujące z globalnymi platformami. Za przykład służą chociażby JadeZabiore (wspólne przejazdy samochodowe – lokalna konkurencja dla BlaBlaCar czy Lyft), SirLocal (wynajęcie specjalisty – konkurencja dla TaskRabbit) czy PolakPotrafi (platforma zbierania funduszy społecznych – konkurencja dla Kickstarter). Pojawienie się wspomnianych platform wiąże się z sukcesywnym wzrostem zainteresowania polskich konsumentów, zwłaszcza osób młodych, gospodarką współdzielenia przy stosunkowo ograniczonym dotąd jej kształcie.

Niezależnie od poczynionych uwag rozdział trzeci, jako całość, oceniam pozytywnie.

Integralną i zarazem ciekawą częścią recenzowanej dysertacji jest **rozdział czwarty pt. *Metodyka badań nad współdzieleniem w zachowaniach turystycznych***, który ma charakter metodyczny. W rozdziale tym liczącym 28 stron mgr Marek Hendel przedstawi i uzasadni wykorzystanie metod i technik badawczych do zebrania danych niezbędnych do rozwiązania głównego problemu badawczego, jakim jest wyjaśnienie, w jakich obszarach zachowań turystycznych korzystający i niekorzystający ze współdzielenia turyści różnią się od siebie, a w których są do siebie podobni, i co warunkuje te obszary. Z tego też względu celem, jaki postawił sobie Autor rozprawy, było rozpoznanie różnic i podobieństw we wzorcach zachowań turystycznych oraz ich determinant wśród mieszkańców Polski uczestniczących i nieuczestniczących we współdzieleniu.

W oparciu o aktualną, bogatą i dobrze dobraną literaturę przedmiotu, przeprowadzone badania jakościowe i ilościowe oraz metody statystyczne wykorzystane w badaniach ilościowych, Autor przeanalizował zjawisko współdzielenia w zachowaniach turystycznych respondentów.

Nie mam uwag do treści zawartych w rozdziale czwartym i oceniam go pozytywnie.

12

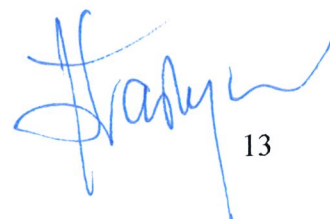
Rozdział piąty pracy zatytułowany jest *Podobieństwa i różnice we wzorcach zachowań turystycznych mieszkańców Polski biorących i niebiorących udziału we współdzieleniu* i liczy 24 strony. W rozdziale tym Doktorant skoncentrował się na bodźcach skłaniających respondentów do wyjazdów turystycznych skorelowanych z udziałem we współdzieleniu, analizując uczestnictwo we współdziałaniu odpowiadające trzem etapom podróży turystycznej, tj. wyobrażonej, rzeczywistej i wspomnianej. Rozdział ten uważam za ciekawy i oceniam go pozytywnie w kontekście realizacji głównego celu dysertacji.

Ostatni **szósty rozdział** rozprawy zatytułowany jest *Determinanty zachowań turystycznych warunkowanych udziałem we współdziałaniu oraz kierunki rozwoju krajowej polityki turystycznej w świetle modelowego ujęcia badanego zjawiska*. To najobszerniejsza część dysertacji licząca 43 strony. Lektura tej części rozprawy pozwala dostrzec u Doktoranta zainteresowanie podjętym problemem badawczym. Niewątpliwie jest to wartościowy rozdział pracy doktorskiej. Autor skoncentrował się w nim na turystach korzystających ze współdzielenia przedstawiając zagadnienie determinant endo- i egzogenicznych różnicujących poszczególne obszary zachowań turystycznych. Następnie przedstawił autorski model postępowania turystów korzystających ze współdzielenia, uwzględniający determinanty zachowań turystycznych. Rozdział wieńczy opracowane zalecenia dla podmiotów polityki turystycznej różnych szczebli w Polsce w zakresie jej kształtowania odnośnie do rozwoju współdzielenia. Uważam ten rozdział za najciekawszy i oceniam go pozytywnie w kontekście realizacji głównego celu dysertacji. Doceniam walory użytkowe zawarte w tym rozdziale rozprawy.

Zakończenie omawianej rozprawy doktorskiej mgr Marka Hendla stanowi reasumpcję nadrzędną w stosunku do przeprowadzonych rozważań dotyczących współdzielenia. Jest więc poprawne, zawiera podsumowanie dokonanych rozważań na podstawie pierwotnych źródeł danych w kontekście realizacji celu badawczego, jak również syntezę najważniejszych wniosków płynących z poczynionych analiz.

7. Ocena rozprawy od strony formalnej i redakcyjnej

Z obowiązku recenzenta muszę zwrócić uwagę na kwestie formalne opracowania. Konstrukcję i redakcję recenzowanej pracy oceniam wysoko. Zarówno przeprowadzone studia literaturowe, jak i analizy źródeł pierwotnych opisane są w sposób pozwalający na łatwe śledzenie kolejnych etapów prowadzonej analizy.

Nie mam uwag redakcyjnych do samego tekstu. Rozprawa doktorska jest napisana komunikatywnym językiem, który odpowiada standardom opracowania naukowego. Generalnie zauważa się dbałość Autora o precyzję i konsekwencję pojęciową. Interpretacja materiału statystycznego i sposób jego prezentacji nie budzi zastrzeżeń. Niewielkim mankamentem są sporadycznie pojawiające się pewne niezręczności językowe i interpunkcyjne, które jednak nie rzutują na całokształt oceny recenzowanej pracy. Należy podkreślić, że sposób przedstawiania różnych zagadnień i kwestii świadczy o dobrym warsztacie techniczno-naukowym Doktoranta. Dużą zaletą opracowania jest wolna od niejasności i czytelna forma prezentacji poglądów, podbudowa graficzna oraz stosowanie wizualizacji zamieszczonych poglądów i wyników poczynionych analiz. Wszelkie materiały graficzne (tabele, wykresy) są czytelne i zrozumiałe, o dużej zawartości informacyjnej. Starannie wykonano także przypisy do źródeł. Opisy bibliograficzne zostały zredagowane w sposób jednolity metodycznie.

8. Ocena ogólna i wnioski

Głównym walorem rozprawy jest znaczenie i aktualność podjętego w niej tematu. Autor wykazał się zadowalającą znajomością problematyki dotyczącej gospodarki współdzielenia oraz zachowań konsumenckich na rynku turystycznym.

Praca napisana jest dobrym, klarownym i precyzyjnym językiem. Przyznam, że czytałem ją z dużym zainteresowaniem i przyjemnością.

Reasumując chciałbym stwierdzić, że mgr Marek Hendel prezentuje dobre rozeznanie w literaturze przedmiotu. Niewątpliwie dokonania Doktoranta stanowią solidną podstawę do dalszych wartościowych prac badawczych. Odnotowania wymaga również zakres pracy włożony w szereg detali prezentacyjnych poczynionych w dysertacji.

Po uwzględnieniu opisanych powyżej aspektów rozprawy doktorskiej mgr Marka Hendla stwierdzam, że:

- a) wybór problemu badawczego, z uwagi na jego znaczenie i aktualność, jest trafny;
- b) cel pracy został prawidłowo sformułowany a następnie osiągnięty, co jest równoznaczne z rozwiązaniem zawartego w nim problemu naukowego;
- c) w rozprawie widoczny jest ogromny wysiłek badawczy Autora zmierzający do realizacji założonego celu badawczego;

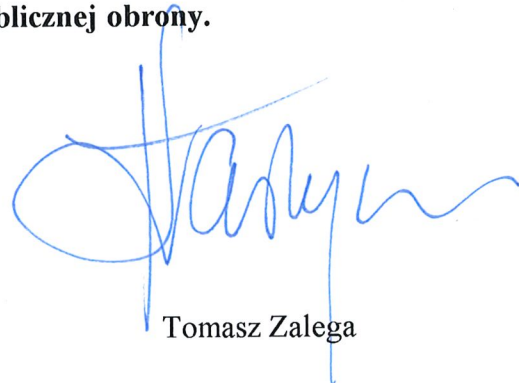
- d) Doktorant wykazał się zadowalającym rozeznaniem w ogólnej wiedzy teoretycznej oraz znajomością literatury przedmiotu i stosownych metod badawczych, a także sformułował interesujące wnioski o charakterze poznawczym.

9. Konkluzja końcowa

Przedłożona mi do recenzji dysertacja jest opracowaniem które należy ocenić pozytywnie, ponieważ wysiłek Autora zmierzający do rozwiązania nakreślonego w pracy problemu badawczego jest zadowalający. Rozprawa spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim, jest poprawna pod względem formalnym i merytorycznym. Ponadto podjęty przez Doktoranta temat charakteryzuje się wysokim stopniem aktualności, przydatnością naukową i praktyczną.

W mojej opinii dysertacja mgr Marka Hendla stanowi oryginalne rozwiązanie postawionego problemu badawczego oraz dowodzi umiejętności samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Jak już wcześniej nadmieniałem, Autor opracowania osiągnął założony na wstępie cel oraz poprawnie zweryfikował postawione hipotezy badawcze. Wykazał się przy tym bardzo dobrym poziomem przygotowania merytorycznego, skrupulatnością, wnikliwością oraz właściwym wnioskowaniem w oparciu o poczynione analizy.

Uwzględniając wartość naukową i formalną stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Marka Hendla pt. *Współdzielenie jako czynnik różnicujący zachowania turystyczne mieszkańców Polski* stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim określone na podstawie art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Na tej podstawie rekomenduję Wysokiej Radzie Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie **przyjęcie niniejszej rozprawy oraz dopuszczenie Doktoranta do publicznej obrony.**

Tomasz Zalega

Bibliografia

Botsman, R. (2017). *Defining The Sharing Economy: What Is Collaborative Consumption — And What Isn't*, <http://www.fastcoexist.com/3046119/defining-the-sharing-economy-what-is-collaborative-consumption-and-what-isnt/1>